

Корнєв Андрій, ст. викладач

Харківська державна академія дизайну
і мистецтв

РОСЛИННА СИМВОЛІКА У ВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВІСТІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА

Анотація. У статті йде мова про рослинну символіку у весільній обрядовості українського селянства.

Ключові слова: рослинна символіка, весільна обрядовість, традиційна українська культура.

Анотация. Корнєв А. Растительная символика в свадебной обрядовости украинского крестьянства. В статье говорится о растительной символике в свадебной обрядовости украинского крестьянства.

Ключевые слова: растительная символика, свадебная обрядовость, традиционная украинская культура.

The summary. Kornev A. Plant symbols in the marriage rituals of the Ukrainian peasantry. The article refers to the plant symbolism in marriage rituals of the Ukrainian peasantry.

Key words: plant symbols, wedding customs, traditional Ukrainian culture.

Постановка проблеми. Весільні традиції належать до важливих кодів української культури. Жоден із знаних дослідників побуту і культури українського народу, починаючи з фольклористів ХІХ ст., не міняв своєю увагою весільну обрядовість.

Аналіз досліджень та публікацій. Серед науковців та збирачів, на чій праці спирається ця публікація, наведемо імена Д. Багалія, Х. Вовка, О. Воропая, М. Дикарева, І. Огієнка (митрополита Іларіона), М. Костомарова, М. Маркевича та ін. Навіть сьогодні, зазнавши кардинальних ідеологічних та цивілізаційних впливів, народне весілля зберігає значну кількість архаїчних елементів (більшу чи меншу в різних районах країни) і привертає увагу вітчизняних вчених.

Наприклад, дослідники українського строю відмічають, що в описах весільного одягу в неодмінно задіяні зображення чи живі рослини: віночки-розетки на шапці молодого та вишивки з рослинними мотивами на сорочці молоді (Полтавщина), пучечок з барвінку, волошок та трьох житніх колосків на шапці у молодого (Київщина), вінок з великих штучних квітів, який прикрашав головний убір нареченої на Слобожанщині і т.д. [1, 128, 140] Відома спеціаліст з народної вишивки Л. Булгакова-Ситник звертає увагу на поширеність рослинної символіки у народній вишивці. Дослідниця окремо розглядає символіку Світового древа, поширеного весільного символу, у якому сучасні дослідники бачать ще й образ Берегині [2, 254].

У 70-х рр. ХХ ст. знані фахівці з Інституту мистецтвознавства і фольклористики ім. М. Рильського видали двохтомник „Весілля”, окресливши часові та регіональні відмінності весільної обрядовості в Україні. Виданню передують вагома стаття О. Правдюка „Народне весілля на Україні”. В ній автор зокрема нагадує про первісну релігійну сутність обрядів, які уходять своїм корінням у часи язичництва. Звертаючись до ролі образів природи, він говорить про те, що самі предмети чи явища ставали символами, зміст яких – вплив на подальший добробут людини [3, 15, 35]. Це важливі положення, які слугують фундаментом для подальших наукових розвідок.

Значущість архаїчних пластів в універсальному дискурсі і культурних кодах, підкреслюється і в роботі А. Кирилюка. Рослинний світ у цьому плані автор вважає прямим аналогом сезонної тріади „життя – смерть – воскресіння”. Для нас важливо що один з елементів тріади поєднує рослину з мотивом плодючості, в якому земля виступає лоном [4, 121].

Результати дослідження. Отже рослинною символікою пронизано буквально весь простір весільної обрядовості: одяг, страви, безпосередні обрядові дії, пісенний фольклор. Для аналізу рослинних символів, їх ролі у семіотичному універсумі, притаманному українській спільноті, розглянемо перебіг весілля у викладенні М. Маркевича, який зафіксував культурний зріз народного побуту ще до великих соціо-економічних перетворень в житті українського села.

Надійшла до редакції 13.05.2010

Рослинна символіка з'являється вже на першому етапі весільної обрядодії після офіційного сватання. Так в піснях що співають під час вчинення короваю виникає образ саду зеленого, як символу рідного дому, оскільки дівчина вже не буде гуляти в цьому рясному саду [5, 127]. Окрім того з пшеничної муки виробляються шишки. Цей елемент буде виникати ще не один раз в різних відтинках обряду і на думку А. Кирилюка має зокрема еротичний підтекст [4, 124]

Розгалужена рослинна символіка супроводжує наступний за короваєм обряд „вильця”. Це молоде деревце (ялина, сосна або вишня), яку зрубує молодий. „Боярин” молодого вносить деревце до нареченої і встромляє у великий хліб, що лежить на столі. Потім присутні починають „вити вильце”, тобто робити вінки з квітів та калини і прикрашати ними деревце, співаючи відповідних пісень [5, 128]. Розглянемо послідовно описані М. Маркевичем дії.

Згідно версії вітчизняних науковців обряд „вильця” є відгомонам прадавнього культу дерев [3, 20], але набуває більш конкретно-символічної форми „дерева життя”. Це один з найдавніших символів українського народу, про що свідчить його масове використання у вишивці, гончарстві, а також писанкарстві. Знана практик і теоретик писанкарства М. Іванишин, описуючи дерево буття з пташками що сидять на ньому, називає його поширеним складним символом, який має і весільну атрибуцію [6, 69]. Нагадаймо, що весільний коровай (особливий, не той, у який встромляли саме „гільце”) також прикрашали пташками, це може означати його зв'язок із „деревом життя”, а саме його верхнім духовним світом. Відомий фольклорист М. Дмитренко у авторському посібнику дає трактування символу „гільця”, починаючи від глобальних, як то символ світового дерева, поєднання земного і небесного, чоловічого і жіночого начал і вже більш „прикладних” характеристик: статевої зрілості, дівочої цноти, нарешті, атрибута весілля [7, 234]. Задамося питанням, чому цим деревом ставали в більшості випадків ялина чи сосна.

Перші збирачі фольклору залишили деякі різночитання з приводу такого важливого весільного атрибуту. Так М. Костомаров вважав сосну „символом невинності дівчини” [8, 85], а М. Дикарев розривняв ялину, що втілює молодість, у якості „гільця”, і сосну, відводячи останній роль символу жіночого суму та журби [9, 262, 277]. Насправді перший не вирізняв для себе „гільце” (сосну) окремо від калини, якою її прикрашали, а другий мав перед собою або конкретний місцевий приклад, або подвійне значення сосни, і такий погляд цілком можливий в сенсі існування у народній свідомості дихотомічної пари „весілля-поховання”. На першому плані однак було те, що „гільце” робили з вічнозеленої рослини. Про це свідчить і побутовий „трагікомічний” епізод, повіданий М. Маркевичем, коли селяни зрубали для „гілки” молодий кедр, рідкісну для України рослину, посаджену самим фольклористом.

До теми вічної молодості, втіленої у ялині чи сосні, додавались як елементи дуже давнього

селянського „календаря прикмет” – по врожаю шишок на сосні та ялині вгадували майбутній врожай зернових; так і пізніші християнські нашарування – згідно апокрифам сосна не підійшла для хреста Ісусу, тому він і благословив дерево бути вічнозеленим [12, 571, 662].

Нарешті, повертаючись до теми статевих відзнак, шишки означали чоловіка, але у складних весільних трансформаціях могли подавати і більш детальну інформацію. Так на Слобожанщині до шапки нареченого пришивали розетку з шишечкою посередині і це означало, що молодий не сирота, у нього є батьки [1, 140].

У деяких місцевостях замість вічнозелених рослин використовували вишню. У Степовій Україні гілочки вишні навіть запікали у „дивні”, особливому весільному хлібі [3, 417]. З приводу цієї рослини збирачі фольклору були практично одноставні. Вишня символізувала наречену – молоду, красиву, чисту незайману дівчину. Про це співалося й у весільних піснях: „Як вышенька в лити у билому цвिति” [5, 128].

Встромляння „гільця” у хліб може натякати на дефлорацію, а прикрашання квітами у зв'язку з цим стає мотивом поєднання чоловічого та жіночого з метою продовження роду, адже з квіток на дереві постають плоди (діти). Уособлення дівчини в образі квітки характерно для весільної символіки і постає у різних іпостасях.

Так вже на наступному етапі після „вильця” батько нареченого у розмові з друзками просить їх дізнатись у свата про різні трати, в тому числі викуп „за квітку”. За подальшим ходом подій сестра нареченої нашивала бант-квітку на шапку нареченого і другак повинен був її викупати, так саме квітки нашивали і на шапки боярам і друзкам, отримуючи ритуальний викуп. У пісні, що супроводжує дію, прямо говориться: „Андріечку квітка: Марусенька дивка” [5, 136, 142].

Коли другак вже у хаті молодого, то батько і мати зустрічали його в тому числі хлібом з куском солі та трьома житніми колосками [5, 130]. Жито також досить часто виникає у весільному фольклорі. Дикарев подає його, як життя, а дозріле, як символ дорослої молоді, що одружується. Згідно його ж спостереженням пшениця означає щось виплекане, вирощене з доглядом, тому її збирання означає видавання заміж [9, 130, 255]. І. Огієнко (митрополит Іларіон) нагадує, що жито і взагалі збіжжя здавна було символом плодючості [10, 61]. Прикладом може слугувати і народна пісня виявлена в записках Т. Шевченка, де запліднення показане через розсипання збіжжя: „Жито розсипали вночі на печі” [11, 71]. На думку В. Жайворонка у весільних піснях пшениця – наречена, а овес – наречений [12, 410].

Таким саме чином використовується в українській обрядовості й овес. При в'їзді весільного поїзду мати молодого обсіпає прибулих вівсом (горіхами чи гарбузовим насінням). Зустрічаючи майбутнього зятя, мати подає йому корчагу води з вівсом, який молодий виливає на задалегідь приготовлений ціпок. Брат

молодої бере ціпок, сідаючи верхи як на коня і їде від молодого до молоді. У цих діях бачимо однозначний природно-еротичний зміст, спрямований через магічне запліднення та продовження роду. М. Дикарев вбачав у цьому обряді передачу молоді з роду матері в рід нареченого [9, 250]. Про обсівання вівсом нареченого на подвір'ї дівчини згадував і Д. Багалій [13, 410]. Наступний етап розвертається вже у домі свекра. Мати нареченого бере в запаску зерна жита і коли батько б'є хлібом по головах мати обсіпає плечі молодих житом, а молодій ще й під сорочку [5, 138, 140, 148].

Останній акт, пов'язаний з плодючістю та житом бачимо у виконанні обряду „комора”, під час якого відбувається перший статевий акт між молодими. Дружка питається молодого: „Андрію! а як батько жьто ламне?”, – наречений при цьому валить молоду на постіль, а всі інші виходять з комори. Через певний час з комори виносять сорочку з доказом цнотливості нареченої, тоді жито заступає інший образ – червоної калини, про це співається в обрядовій пісні, що прославляє саму наречену, її батьків, свекрів та родичів. Так само як і калина згадується ще й червона рожа. У випадку, коли цнота втрачена раніше весілля, співають пісню про калину, яку „заморозили” [5, 149-152].

М. Костомаров наділяв калину кількома змістами: життя, смерті, кохання, білі квітки – дівочої чистоти та краси, підкреслював особливу важливість калини для дівчини і називав цю рослину „весільним деревом”, а рожу – символом дівочої краси [8, 62, 73-75]. За даними М. Дикарева для калини розповсюджене символічне значення незайманої чистої дівчини, тому ламання калини означає заміжжя. Після обряду „комори” хліб прикрашали калиною [9, 237-240]. Сучасний дослідник архаїчних елементів української культури В. Давидюк, аналізуючи весільні загадки подає одну з них: „Серед лісу-лісу червоне плаття висить”. Прямою відгадкою є калина, і автор вважає, що тут також приховано натяк на обряд „комори” і дефлорацію [14, 78].

Завершуючи огляд рослинної символіки треба згадати про квіти та рослини, що зустрічаються у весільній обрядодії майже всюди, від вінку нареченої до пісенного фольклору: барвінок (васильок), м'ята (рута), мак. Щодо барвінку, то він є одним з улюблених символів українців. В. Жайворонок наводить цілу низку стійких символів-порівнянь: „рвати барвінок – іти на побачення, ночувати в барвінку – ночувати з милим, квітучий барвінок – освідчення в коханні; розквітлий барвінок – щасливий шлюб, зів'ялий барвінок – нещасливий шлюб”. Традиційний весільний вінок з барвінком означає, що молода зберегла цноту до одруження [12, 27]. Цікаво пояснював цю популярність Х. Вовк, виводячи її з особливостей цього представника флори. Виявляється, ця квітка довго залишається зеленою навіть під снігом. До вінку з барвінку на весілля додають ще й мед та часнику від зурочення. Х. Вовк також згадує, що гуцули мають два види васильків, один вживають на весілля, інший на похорон. [15, 238].

М'ята, особливо рута, образ молоді краси і цноти; рута також є приворотним зіллям, сіяння рути прирівнюється до кохання [9, 249, 261]. Ще один символ дівочої краси – квітка маку. Однак тертя плодів маку уже має еротичний підтекст [9, 247].

Висновки. Отже ми виявили найбільш поширені у весільній обрядодії рослини: ялина та сосна (їх плоди – шишки), вишня, зернові культури (жито, овес), калина, різноманітні квіти (барвінок, м'ята, рожа, мак). У символічному плані вони мають наступні функції: показати здоров'я, красу, молодість наречених і врешті решт їх фізичну готовність до шлюбу; допомогти виконати магічні дії направлені на закликання родючості і багатства; довести цнотливість молоді, образно передати обряд її запліднення, як важливий етап продовження роду і природне покликання жінки народжувати дітей.

Перспективи дослідження. Важливо відмітити, що в означених символах можна вбачати архаїчні уявлення, пов'язані із дохристиянською міфологією, такі як культ дерев і зокрема світове древо, образ Берегині, дихотомічна сутність „весілля-поховання”. Дослідження цих моментів складає перспективу майбутніх наукових розвідок.

Література:

1. Білан М.С., Стельмашук Г.Г. Український стрій. – Л.: Вид-во „Фенікс”, 2000. – 327 с.
2. Булгакова-Ситник Л. Подільська народна вишивка: Етнографічний аспект. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2005. – 328 с.
3. Весілля. – К.: Наук. думка, 1970. – Т.1. – 454 с.
4. Кирилюк А. Универсалии культуры и семиотика дискурса. Миф. – Одеса: Рось, 1996. – 142 с.
5. Маркевич Н.А. Обычаи, повір'я, кухня и напитки малороссиян // Украинці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991. – С. 52-170.
6. Іванишин М. По білому яйці воскові взори. Посібник з писанкарства. – Львів: Гердан Графіка, 2006. – 95с.
7. Дмитренко М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. – К.: Редакція часопису „Народознавство”, 2001. – 575 с.
8. Костомаров М. І. Об историческом значении русской народной поэзии // Слов'янська міфологія. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
9. Дикарев М. Знадоби до української народної ботаніки // Бандурка. Українські сороміцькі пісні. – К.: Дніпро, 2001. – С. 227-278.
10. Іларіон, митрополит Дохристиянські вірування нашого народу. – К.: Обереги, 1992. – 424с.
11. Бандурка. Українські сороміцькі пісні. – К.: Дніпро, 2001. – 280 с.
12. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
13. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. – Х.: Дельта, 1993. – 255 с.
14. Давидюк В. Крокове колесо. – К.: Наук. думка, 2002. – 188 с.
15. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.